

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній рівень – бакалавр

на тему: «Спортивні товариства в системі радянського спорту (1946 – 1964)»

Виконав: студент 4-го року навчання,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»
освітньої програми «Історія»
Лісничук Володимир Олесьович

Науковий керівник: Григор'єва Тетяна Юр'ївна, кандидат історичних наук,
доцент

Рецензент: Бажан Олег Григорович, кандидат історичних наук, доцент

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
“ _____ ” _____ 2024 р.

Київ – 2024

Декларація академічної доброчесності

Студента НаУКМА

Я, Лісничук Володимир Олесьович, студент/ 4 р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія”

адреса електронної пошти: volodymyr.lisnychuk@ukma.edu.ua підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему «Спортивні товариства в системі радянського спорту (1946 – 1964)»

» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1- 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь- який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи StrikePlagiarism.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної бакалаврської роботи

Тема: «Спортивні товариства в системі радянського спорту (1946 – 1964)»

Автор: студент 4-го р. н. першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньої програми «Історія»

Лісничук Володимир Олесьович

Науковий керівник: Григор'єва Тетяна Юр'ївна, кандидат історичних наук, доцент

Захищена: " " _____ 2024 р.

Короткий зміст роботи: Кваліфікаційна робота є першим дослідженням розвитку інституту спортивних товариств в системі радянського спорту в період після Другої світової війни, в 1946 – 1964 рр. Робота присвячена еволюції системи спорту в СРСР, яка вивчається на прикладі її базової організаційної форми – спортивного товариства. Вивчалася організація спортивної конкуренції між добровільними спортивними товариствами, зокрема тими, які були створені під егідою силових структур – Міністерства внутрішніх справ та Міністерства оборони. Для розкриття теми залучені джерела, які відображають пропагандистські аспекти діяльності радянських спортивних товариств.

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Особливості системи радянського спорту	7
1.1 Спорт, як соціальна система. Спроби конструювання паралельних спортивних систем та конкуренція між ними в міжвоєнний період	7
1.2 Радянська спортивна система. Загальна характеристика	10
1.3 Характеристика радянської спортивної системи у 1946-1964 рр	15
Розділ 2. Спортивні товариства, як елемент радянської спортивної системи	18
2.1 Добровільні» та «відомчі» спортивні товариства. Загальна характеристика	18
2.2 Завдання спортивних товариств (на прикладі товариств «Спартак» та «Локомотив»)	20
2.3 Спортивні товариства та масовий спорт у 1946-1964 рр.	24
Розділ 3. Товариства силових структур: роль, функції, особливості діяльності	30
3.1 Загальні особливості спортивних товариств силових структур в системі радянського спорту	30
3.2 Особливості функціонування товариств силових структур у 1946-1964 рр. (на прикладі ВВС МВО)	37
Висновки	40
Список використаної літератури	43

Вступ

В СРСР було створено достатньо складну і специфічну систему організації спорту. Держава не лише поставила під контроль спортивне життя як ще одну суспільну сферу, але й прагнула завдяки цьому досягти практичних цілей та завдань. Для першого періоду існування СРСР домінували ті, які були пов'язані із обороноздатністю, масовим охопленням, контролем за приватним життям. Після Другої світової війни значно більшої ваги набувають завдання зовнішньої пропаганди – демонстрації через спорт, успіхи радянських атлетів та команд переваг радянського ладу в широкому міжнародному контексті.

Головним інститутом, через які відбувалося масове залучення до спортивної діяльності, а також по організації конкурентних внутрішніх змагань, турнірів та чемпіонатів стали спортивні товариства. Вивчення цієї форми організації спортивного життя в СРСР здатне доповнити існуючі знання та уявлення як про власне історію спорту в радянській період, так і про особливості впливу держави і правлячої партії на аспекти життя громадян, пов'язані із дозвіллям, та окремої категорії – атлетів-спортсменів та спортивних команд.

Метою дослідження є визначення місця та ролі спортивних товариств в системі радянського спорту

З поставленої мети випливають **завдання**:

- Визначити характерні особливості системи радянського спорту
- З'ясувати завдання та місце радянських спортивних товариств
- Виявити місце товариств силових структур в спортивній конкуренції та радянській пропаганді

Об'єктом дослідження є радянські спортивні товариства

Предметом дослідження є місце та роль цих товариств в системі радянського спорту

Хронологічні межі дослідження – 1946 – 1964 рр. Вибір нижньої хронологічної межі обумовлений початком відновлення СРСР після Другої світової війни, інкорпорацією в існуючу міжнародну спортивну систему та формуванням особливостей радянського спорту, характерних для

пізньосталінського СРСР. Верхня межа обумовлена бажанням прослідкувати зміни, пов'язані з лібералізацією режиму та завершенням цієї лібералізації з усуненням Микити Хрущова.

Структура роботи обумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Робота складається з трьох розділів, висновку, списку використаних джерел та літератури. У першому розділі наводиться загальна характеристика спорту, як соціальної системи, аналізуються спроби створити яскраво ідеологічно забарвлені міжнародні спортивні системи, в тому числі, з боку СРСР, дається загальна характеристика радянській спортивній системі, зокрема у 1946-1964 рр. У другому розділі характеризуються радянські спортивні товариства та масовий спорт. У третьому розділі висвітлено головні особливості товариств силових структур, як одного з ключових «гравців» радянської спортивної системи.

Розділ 1. Особливості системи радянського спорту

1.1 Спорт, як соціальна система. Спроби конструювання паралельних спортивних систем та конкуренція між ними в міжвоєнний період

Про «спорт, як систему», варто говорити, починаючи з другої половини XIX століття. Саме тоді з'явилися більшість відомих нам нині видів спорту з правилами, наближеними до сучасних. Також, в цей період почалося створення різноманітних спортивних організацій – спортивних клубів та регіональних, а згодом – національних та міжнародних федерацій. У 1894 році було створено найбільшу на сьогодні спортивну організацію світу – Міжнародний Олімпійський комітет, а в 1896 році в Афінах пройшли перші Олімпійські Ігри.¹

У XIX - на початку XX століття спортивні клуби були досить закритими організаціями, куди могли потрапити лише представники певної соціальної верстви або професій. Наприклад, до 1948 року на змагання із сучасного п'ятиборства, яке вперше з'явилося в програмі Олімпійських Ігор у 1912 році, допускалися лише військові з чинним офіцерським званням.²

Після завершення Першої світової війни на противагу «буржуазним» Олімпійським Іграм, які проводив МОК, з'явилися «альтернативи» у вигляді організованих Люцернським спортивним інтернаціоналом робітничих Олімпіад та Спартакіад, організатором яких був Червоний Спортивний Інтернаціонал. Ці організації всіляко протиставляли себе МОК. Як зазначають Тимофій Красильников та Лариса Орчакова, на установчому з'їзді Соціалістичного робітничого спортивного інтернаціоналу були прийняті такі правила діяльності організації:

Робітничий спорт протиставлявся буржуазному, оскільки робітничі спортивні союзи не можуть брати участі в змаганнях, організованих буржуазними спортивними організаціями; робітничі спортивні союзи розвивають тільки ті види спорту, які відповідають політичним завданням робітничого класу; робітничі спортивні союзи мають на меті розвиток

¹ I Olympic Congress Paris 1894. URL: <https://olympics.com/ioc/paris-1894-olympic-congress> (Дата звернення 12.04.2024)

² A tribute to military history. URL: <https://www.cbc.ca/sports/2.720/a-tribute-to-military-history-1.703601> (Дата звернення 12.04.2024)

фізичної культури, освіти і виховання трудових мас, а не проведення власне спортивних змагань для виявлення конкретного переможця.³

Своєю чергою, Червоний Спортивний Інтернаціонал був створений у 1921 році, як протипага і МОК, і ЛСІ. Протягом всього періоду існування цієї організації (1921-1937 роки), її штаб-квартира знаходилася в Москві, а куратором діяльності виступав Комінтерн.⁴

Літні Робітничі Олімпіади проводилися з 1921 року, зимові – з 1925 року. Спартакіади проводилися з 1928-го року.⁵

Цікавою обставиною є те, що в Робітничій Олімпіаді 1921-го мали право брати участь представники Німеччини, Австрії, Угорщини та Болгарії, які не були допущені до Олімпійських Ігор у Антверпені за рік до того.⁶ Таким чином демонструвався більший демократизм Робітничих Олімпіад порівняно з Олімпійськими Іграми.

Перша Спартакіада пройшла взимку 1928 року в Осло і мала співставне число учасників із зимовими Олімпійськими Іграми в Санкт-Моріці того ж року. Однак, міжнародне представництво на Спартакіаді було меншим – в ній взяли участь спортсмени лише з шести країн. Тоді як в Олімпіаді брали участь представники двадцяти п'яти.⁷

Влітку того ж року, в Москві, пройшла літня Спартакіада. Вона задумувалася, як своєрідний конкурент Олімпійським Іграм в Амстердамі. Змагання пройшли з величезним розмахом, зокрема, спеціально до них був збудований стадіон «Динамо» - найбільший на той момент у СРСР.⁸

Наступну Спартакіаду планувалося провести у 1931 році в Берліні. Однак, її проведення заборонила німецька влада.⁹ Це стало серйозним ударом для авторитету ЧСІ і взимку 1932 року на зимову Спартакіаду в Москві, яка

³ Красильников Т., Орчакова Л. Пролетарский спорт Советского Государства как часть международного спортивного движения в период между мировыми войнами// Вестник МГПУ. Серия «Исторические науки» - 2021 № 4 – С.81

⁴ Там само –С.82

⁵ Там само

⁶ Там само – С.83

⁷ Там само

⁸ Там само

⁹ Там само – С.84

позиціонувалася як «міжнародна» приїхало лише 16 спортсменів товариства «Фіхте» з Німеччини. Решта її учасників представляли СРСР.¹⁰

Надалі спроб проводити міжнародні Спартакіади, як альтернативу Олімпійським Іграм не спостерігалось.¹¹ Червоний Спортивний Інтернаціонал ставав все більш залежним від радянського фінансування, а в 1937-му році організацію було розпущено.¹²

Відтак, у 1937-му році радянські спортсмени взяли участь Робітничій Олімпіаді, що пройшла в Антверпені.¹³ За її результатами та результатами інших змагань стало очевидно, що представники спортивних робітничих союзів, як і радянські атлети, не витримують конкуренції із професійними спортсменами.¹⁴ Тому в СРСР почалися розмови про входження до складу міжнародних спортивних організацій, зокрема, Міжнародної Федерації футболу (ФІФА).¹⁵ Однак, реалізовані ці ідеї були вже після завершення Другої світової війни.¹⁶

Тож, по суті у 20-30-их роках ХХ століття йдеться не так про «ізоляцію» радянського спорту, як про наміри побудувати окрему міжнародну спортивну систему, яка протиставлялась системі, ключовим органом якої був МОК, а головною подією Олімпійські Ігри. «Стрижнем» такої системи мала стати комуністична ідеологія, а ключовим органом - Червоний спортивний Інтернаціонал, в якому головну роль відігравав СРСР. Однак, ця ідея виявилася невдалою, через що Радянському Союзу довелося шукати шляхи виходу на існуючу міжнародну спортивну арену.

¹⁰ Там само.

¹¹ *Красильников Т., Орчакова Л.* Пролетарский спорт Советского Государства как часть международного спортивного движения в период между мировыми войнами// Вестник МГПУ. Серия «Исторические науки» - 2021 № 4 –С.84.

¹² Там само.

¹³ *Боголюбова Н., Николаева Ю.* Красный спортивный интернационал и зарождение советской спортивной дипломатии// Вестник Санкт-Петербургского Университета – 2012 - № 2 – С.112.

¹⁴ *Красильников Т., Орчакова Л.* Пролетарский спорт Советского Государства как часть международного спортивного движения... - С.84.

¹⁵ *Ваньят Ю.* Советскому футболу — мировой класс - Красный спорт – 1937 - 25 августа. № 117

¹⁶ *Красильников Т., Орчакова Л.* Пролетарский спорт Советского Государства как часть международного спортивного движения в период между мировыми войнами// Вестник МГПУ. Серия «Исторические науки» - 2021 № 4 – С.86

1.2 Радянська спортивна система. Загальна характеристика

Спортивна система СРСР мала ряд особливостей. Головною з них було те, що спорт знаходився під повним державним контролем. Ще однією – наявність, по суті, професійного спорту, при тому, що офіційно радянські спортсмени вважалися любителями. Ба навіть більше – професійний спорт в СРСР таврувався офіційною пропагандою та усіляко протиставлявся радянському «спорту любителів».¹⁷

До прикладу, радянська пропаганда просувала тезу про те, що «спортсмени мають бути працевлаштовані і, при цьому реально працювати на роботі, а не лише рахуватися на ній»¹⁸. Яскравим виявом просування такої тези є роман «Воротар» Лева Кассиля, що був вперше опублікований у 1937 році. У ньому одним з головних негативних персонажів є нападник футбольної команди «Магнето» Цветочкін. Він не працює, а лише «рахується» на роботі, приділяючи тренуванням та матчам весь свій вільний час. Так само засуджуються і футболісти-професіонали із Заходу. Їм протиставляються гравці команди заводу «Гідраер» з Москви, для яких футбол, попри певні пільги, є лише частиною життя. Футбольні матчі та тренування при цьому – навіть не основне заняття гравців команди. До неї потрапляє головний герой твору Антон Кандідов, який стає знаменитим воротарем, а пізніше опиняється в складі «Магнето». При цьому те, що він залишає «свою» команду, «Гідраер», подається, як прояв зверхності до товаришів. Та невдовзі Кандідов усвідомлює помилки та повертається до команди та заводу.¹⁹

Протиставлення західних «професіоналів» та радянських «любителів» наявне, також, наприклад, у записах журналу «Футбол – Хокей», присвячених хокейній Суперсерії – восьми товариським матчам між збірними СРСР та Канади, що відбулися у вересні 1972 року. В них неодноразово гравців збірної

¹⁷ Бондаренко С. Советский футбол в довоенную пятилетку// Философско-литературный журнал «Логос» - 2013 - № 5 – С.180

¹⁸ Там само

¹⁹ Кассиль Л. Вратарь республики. Москва, 1959. – 266 с.

Канади називають «професіоналами», які змагаються проти «любителів» з СРСР.²⁰

По суті, йшлося про певне ідеологічне маркування, в чомусь схоже з пропагандистським протиставленням «пролетаріату» та «буржуазії».

Ще одним прикладом «таврування» професійного спорту в СРСР, під яким розуміли грошові виплати за спортивні виступи, є такий уривок з радянського англomовного пропагандистського альбому «Парад молодості» (1939), який наводить у своїй книзі «Серйозна розвага: Історія видовищного спорту в СРСР» Роберт Едельман:

Країна знає і шанує своїх чемпіонів.... Але всі ці чемпіони не є професійними спортсменами. Це робітники заводу чи контори, червоноармійці, колгоспники чи студенти, які присвячують своє дозвілля спорту. Професійний спорт в СРСР не відомий. Радянському спортсмену немає потреби розмінювати секунди і сантиметри своїх рекордів на монети; йому не потрібно «заробляти гроші» футболом або боксерською рукавичкою.²¹

Так само протиставлялися радянські та західні спортивні практики і у більш пізній період.

До прикладу, в книзі «Футбол на все життя» (1988) описується такий діалог одного з її співавторів, радянського спортивного журналіста Деві Аркадьєва з італійським футболістом Джорджо Кінальєю, коли заходить мова про можливий перехід до західного клубу радянського гравця Олега Блохіна.

«Я був вимушений засмутити свого співбесідника, сказавши йому, що в Радянському Союзі футболістам невідома купівля та продаж гравців. Кінальє не знав цього, а дізнавшись, присвиснув:

- Просто казки якісь! Ваші хлопці мають бути по-справжньому щасливими...».²²

Однак, справжня картина радянського спорту відрізнялася від публічної. Насамперед тому, що в СРСР насправді існував професійний спорт. Певним парадоксом є те, що попри таврування «спортсмена, який лише формально працює на своїй роботі» саме такі відносини між працівником та роботодавцем

²⁰ Наприклад: Уточнення к легенде. – Футбол-Хоккей – 1972 – № 37 – 10 сентября – с.5

²¹ Edelman R. Serious Fun: A History of Spectator Sports in the USSR. New York – Oxford – Oxford University Press – 1993 – p.5

²² Блохин О, Аркадьев Д. Футбол на всю жизнь – 1988 – 321 с.

були чи не найпоширенішими. Якщо певна спортивна команда не належала до якогось спортивного товариства або не перебувала в структурі відомств, то, як правило, вона існувала на балансі певного підприємства, тресту та інших подібних організацій. Такими могли бути, наприклад, Південний машинобудівний завод («Дніпро», Дніпропетровськ, футбол), авіаційний завод імені Антонова («Сокіл», Київ, хокей), трест «Київміськбуд – 4» («Будівельник», Київ, баскетбол).²³

Ці організації не лише надавали «своїм» командам меценатську підтримку у вигляді фінансування чи створення сприятливих умов для тренувань. Саме як їхні співробітники спортсмени та тренери отримували зарплатню, хоча фактично майже весь свій час присвячували тренуванням та змаганням.²⁴ І навіть, якщо команда спортсмена була частиною спортивного товариства, то зарплатню він отримував, вважаючись не «спортсменом», а «інструктором спортивного товариства».²⁵

Ця обставина дозволяла СРСР та іншим країнам соцтабору відправляти найкращих своїх спортсменів навіть на ті змагання, де був обов'язковим любительський статус, як, наприклад, Олімпійські Ігри. І, таким чином, надавала перевагу перед суперниками, адже фактичні професіонали юридично вважалися любителями.²⁶

Формальний статус радянського «любительства» підкреслювався і використанням евфемізмів на позначення фактично професійних команд та спортсменів-професіоналів. Їх називали «майстрами», а команди – «командами майстрів».²⁷

²³ Про «Дніпро»: Лучшие футбольные клубы Европы/ А.В Франков и др. Харьков, 2010. С. 37

Про «Сокіл»: Історія клубу. URL: <https://hcsokil.com.ua/club-history/> (Дата звернення 15.04.2024)

Про «Будівельник»: Баскетбольний клуб «Будівельник». URL: <https://www.basketbolist.org.ua/ua/bcbudivelnik.htm> (Дата звернення 15.04.2024)

²⁴ Бондаренко С. Советский футбол в довоенную пятилетку// Философско-литературный журнал «Логос» - 2013 - № 5. – С.182

²⁵ Там само – С.184

²⁶ Франков А. Футбол. – Харьков, 2009 – С.188

²⁷ Красильников Т., Орчакова Л. Пролетарский спорт Советского Государства как часть международного спортивного движения в период между мировыми войнами// Вестник МГПУ. Серия «Исторические науки» - 2021 № 4 – С.85

Своєрідною була організація переходів гравців між командами. Справді, грошей за переходи футболістів, баскетболістів чи хокеїстів радянські клуби аж до часів Перебудови не платили.²⁸ Однак, користувалися при цьому іншими методами, зокрема, адміністративними.²⁹ Найяскравіше це проявлялося в діяльності клубів товариств силових структур, про що буде мова далі.

Окрім цього варто сказати про те, що радянський спорт був, так би мовити, «столицецентричним»: тобто, концентрувався в столиці СРСР та столицях союзних республік. Це добре видно по тому, хто перемагав у радянських чемпіонатах з найбільш популярних видів спорту. Так, футбольну першість клуби, які не представляли столиці республік, за весь радянський період виграли лише чотири рази.³⁰ Баскетбольну – дещо більше: дев'ять разів.

³¹А ось хокейний чемпіонат, який почали проводити після Другої світової, за всі роки його існування вигравали лише команди з Москви.³² І навіть другі та треті місця немосковські команди здобули лише одинадцять разів.³³

Важливу роль спорт відіграв у пропаганді. Зокрема, у пізньосталінські часи пропаганда мала жорсткий та доктринерський характер: У разі невдач спортсменів часто наголошували на тому, що вони стали жертвами «несправедливого суддівства» або ж виступили «нижче своїх можливостей».³⁴ «Винуватці» при цьому часто каралися. Що цікаво, в радянській пресі пізньосталінських часів велику увагу приділяли виступам спортсменів з комуністичних країн Східної Європи, детально описуючи успіхи представників Польщі, Румунії, Чехословаччини та, особливо, Угорщини, однак, після зміни

²⁸ Лучшие футбольные клубы Европы/ А.В Франков и др. Харьков, 2010. С.9

²⁹ Бондаренко С. Советский футбол в довоенную пятилетку... С.191

³⁰ Победители чемпионата СССР. URL: <https://football-match24.com/vse-chempiony-sssr-po-futbolu-po-godam-1936-1991.html> (Дата звернення 17.04.2024) (вміщена таблиця переможців)

³¹ Сидоров М. Все чемпионы России по баскетболу по годам URL: <https://www.sports.ru/basketball/blogs/3209145.html> (Дата звернення 17.04.2024) (В списку вміщені чемпіони СРСР)

³² Чемпионат СССР по хоккею URL: <https://hockeyarchives.ru/cccp.html> (Дата звернення 20.04.2024) (вміщена таблиця переможців)

³³ Там само

³⁴ Об итогах пятнадцатых международных Олимпийских игр- Правда-1952 – 6 августа- С.4

влади в СРСР наголос на їхніх успіхах робити перестали, концентруючись на виступах радянських спортсменів.³⁵

З приходом до влади Микити Хрущова більшу увагу стали приділяти також образам, пов'язаним з інклюзивністю спорту: широкого поширення набули тези про Олімпійські Ігри, як про «змагання, покликане сприяти утвердженню миру в усьому світі». Зникли агресивні звинувачення у «несправедливому суддівстві». Взагалі, особливого акценту на невдачах не робили. Наприклад, при згадці про ватерпольний матч між збірними СРСР та Угорщини 4 грудня 1956 року на Олімпійських Іграх в Мельбурні в газеті «Правда» обмежилися простою короткою згадкою про результат матчу: збірна Угорщини перемогла в ньому з рахунком 4:0.³⁶ При цьому, не згадували про бійку між гравцями, через яку матч не дограли (він отримав назву «Кров у басейні»³⁷). Це контрастує, наприклад, зі змалюванням у 1952 році поразки футбольної збірної СРСР на Іграх в Гельсінкі в матчах проти збірної Югославії під час радянсько-югославського конфлікту. Тоді газета «Советский спорт» звинувачувала гравців у тому, що вони «грали нижче своїх можливостей».³⁸ Після Олімпіади в інтерв'ю «Правді» про футболістів, як про тих, хто «виступив нижче своїх можливостей» згадав керівник радянської делегації Микола Романов³⁹.

Найпоширенішим же пропагандистським прийомом, який застосовувався і в наступні роки радянської історії, було вибіркове цитування закордонної преси. Хвалебні коментарі про радянських спортсменів були своєрідною демонстрацією сили як їх самих, так і СРСР, як держави.⁴⁰

³⁵ Наприклад: *Новоскольцев В.* На Олимпийских играх-Правда-1952 – 3 августа- С.4. Тут про успіхи угорських спортсменів.

³⁶ На XVI Олимпийских играх- Правда- 1956 – 7 декабря- С. 6

³⁷ Кров у басейні. URL: <https://was.media/microformats/krov-u-basejni/> (Дата звернення 19.04.2024)

³⁸ *Б.а* В городе Тампере состоялось повторное состязание...-Советский спорт- 1952 – 24 июля
Цит. за // Югославия-СССР 3:1/ Электронный ресурс
http://www.rusteam.permian.ru/history/1952_03.html відвідано 16.05.2020

³⁹ Об итогах пятнадцатых международных Олимпийских игр- Правда-1952 – 6 августа- С.4

⁴⁰ *Новоскольцев В.* На Олимпийских играх-Правда-1952 – 31 июля- С.4

1.3 Характеристика радянської спортивної системи у 1946-1964

рр.

Одразу після завершення Другої світової війни СРСР почав реалізовувати те, про що обережно говорилося в окремих публікаціях в радянській пресі ще до її початку: переходити від конфронтації з існуючою спортивною системою та спроби створити власну спортивну систему до співіснування та входження Радянського Союзу до міжнародних спортивних організацій.

Зокрема, уже в 1946 році відбувся вступ СРСР до ФІФА, а в 1951-му році - до МОК.

У 1948-му році радянські спортсмени вперше взяли участь в міжнародних змаганнях – ними стали жіночий та чоловічий чемпіонати світу з ковзанярського спорту в Гельсінкі та Турку. У 1952-му СРСР взяв участь у перших в своїй історії Олімпійських Іграх, що пройшли в Гельсінкі.

Цікаво, що для своїх перших виступів на «буржуазних» міжнародних спортивних змаганнях СРСР використовував Фінляндію, країну, в якій він мав на той момент великий вплив. Після Другої світової війни ця країна стала на шлях реалізації так званої «Лінії Паасікві - Кекконена», яку згодом назвали «політикою фінляндизації».⁴¹ Аби уникнути радянського вторгнення або комуністичного перевороту та нейтралізувати ризики з боку СРСР, Фінляндія свідомо відмовилася від економічної та, значною мірою, політичної незалежності. Зокрема, фінські уряд та преса не критикували Радянський Союз, практикуючи своєрідну добровільну самоцензуру.⁴² СРСР же використовував Фінляндію, як «вікно» для контактів із Заходом, одним із досягнень у використанні якого стали виступи на спортивних змаганнях.⁴³

Що ж до внутрішніх змагань, то їх в 1946-1964 роках вигравали переважно команди товариств силових структур – «Динамо» та «ЦДКА» (з 1952 року – «ЦДСА», з 1957 – «ЦСК МО», з 1960 – «ЦСКА»). Гостре суперництво між цими командами розглядалося в ширшому контексті – як

⁴¹ Даймонд Дж. Переворот. Зламні моменти в країнах, що переживають кризу- Київ, 2019- С. 85, 86

⁴² Там само – С.89

⁴³ Там само – С.88

протистояння держбезпеки, що відповідала за «Динамо», та збройних сил, які підтримували ЦДКА/ЦДСА/ЦСКА. Детальніше про це суперництво йтиметься в наступних розділах роботи.

Окрім «Динамо» та ЦДКА/ЦДСА/ЦСКА в цей період існувало також третє товариство, яке можна віднести до товариств силових структур. Йдеться про товариство Військово-повітряних сил Московського воєнного округу. Його команди, під назвою ВВС МВО (з російської Военно-воздушные силы Московского воєнного округу) були створені у другій половині 40-их років (футбольна – у 1944-му, баскетбольна – у 1945-му, хокейна – у 1946-му). Однак, фактично, їхнім «куратором» була не якась структура, а одна конкретна людина – командувач ВПС МВО Василь Сталін, син Йосипа Сталіна. Одразу після смерті Сталіна та ув'язнення його сина футбольна та хокейна команди ВПС МВО були розформовані. Баскетбольна команда протрималася дещо довше і зникла у 1959 році.

Таким чином в міжвоєнний період Радянський Союз не так «ізолювався» від міжнародної спортивної системи, як намагався побудувати паралельну існуючій систему, стрижнем якої повинна була стати комуністична ідеологія. Однак, ця спроба завершилась невдачею, і, в результаті, в СРСР почали усвідомлювати необхідність співіснування з існуючою міжнародною спортивною системою та приєднання до міжнародних спортивних організацій, аби уникнути відставання радянського спорту. Однак, реалізувати ці наміри вдалося вже після Другої світової війни.

Існуюча в СРСР спортивна система протиставлялася західній. Радянські спортсмени зображувалися «любителями», а західні – «професіоналами». Насправді ж, радянська система багато в чому відрізнялася від свого пропагандистського відображення, будучи, по суті, професійною.

Після Другої світової війни СРСР вступив до міжнародних спортивних організацій та почав брати участь у міжнародних спортивних змаганнях. При цьому, як «вікно» для перших виступів використовувалася Фінляндія – країна, значною мірою залежна від Радянського Союзу.

Внутрішні змагання вигравали переважно команди товариств силових структур. В цей період сформувалося гостре суперництво між ними, яке розглядалося в ширшому контексті протистояння органів, що опікувались командами.

Розділ 2

Спортивні товариства, як елемент радянської спортивної системи

2.1 «Добровільні» та «відомчі» спортивні товариства. Загальна характеристика

Спортивні товариства в СРСР створювали в установах, на підприємствах та в навчальних закладах. Це були масові організації, створені для залучення до занять спортом широких верств населення. Їхня діяльність мала також політичне забарвлення – виховання членів «у дусі і принципах комуністичної моралі».⁴⁴

Товариства створювались на заміну ліквідованим спортивним організаціям Російської імперії, чия діяльність не співпадала з ідейно-політичними «установками» нової влади.⁴⁵

Кожне спортивне товариство мало власну символіку, а саме: прапор, емблему, нагрудний знак та власну спортивну форму.⁴⁶

Від часу свого створення радянські спортивні товариства пережили кілька реорганізацій-укрупнень.

Зазвичай радянські спортивні товариства прийнято поділяти на дві групи. До першої належать Добровільні спортивні товариства (ДСО) Вони створювалися, як організації спершу за галузевим, а згодом – територіально-галузевим принципом, об'єднуючи представників певних галузей промисловості на всесоюзному рівні, а на республіканському – представників промисловості та сільського господарства.⁴⁷

Окремо в цьому плані варто виділити всесоюзне товариство «Буревісник», до якого входили студенти, викладачі та працівники вищих навчальних закладів.⁴⁸

⁴⁴ В. Муха, В. Драга. Добровільні спортивні товариства. URL: <https://esu.com.ua/article-22397> (дата звернення 31.03.2024)

⁴⁵ Там само

⁴⁶ Добровольные спортивные общества СССР URL: <https://ratnik.tv/articles/sport/dobrovolnye-sportivnye-obshchestva-sssr/> (дата звернення 31.03.2024)

⁴⁷ Там само (дата звернення 31.03.2024)

⁴⁸ Там само

У своєму «класичному» вигляді система ДСО налічувала 6 всесоюзних товариств. Окрім «Буревісника» це «Спартак» (працівники промислової кооперації), «Локомотив» (працівники залізничного транспорту), «Водник» (морський та річковий флот), «Трудові резерви» (учні, викладачі, службовці професійно – технічних училищ) та «Зеніт» («працівники ряду галузей машинобудівної промисловості»).⁴⁹

Республіканських товариств в цілому в СРСР існувало 30: По два на кожен республіку. У випадку України це були товариства «Авангард» (для робітників промисловості) та «Колос» (працівники сільського господарства).

Другу групу складали так звані «відомчі» спортивні товариства. Під ними розумілися товариства силових структур, а саме «Динамо» та Фізкультурно-спортивне об'єднання Збройних Сил СРСР, до якого входили Центральні спортивні клуби армії (ЦСКА), Військово-морського флоту (ЦСК ВМФ) та Військово-повітряних сил (ЦСК ВВС), а також Спортивні клуби армії (СКА). «Відомчими» вони називалися через те, що входили безпосередньо до штату Міністерства внутрішніх справ та Міністерства оборони.⁵⁰ Гостре суперництво між ними розглядалося в ширшому контексті – як протистояння держбезпеки, що відповідала за «Динамо», та збройних сил, які підтримували ЦДКА/ЦДСА/ЦСКА.

Окрім «Динамо» та ЦДКА/ЦДСА/ЦСКА в цей період існувало також третє товариство, яке можна віднести до товариств силових структур. Йдеться про товариство Військово-повітряних сил Московського воєнного округу. Його команди, під назвою ВВС МВО (з російської Военно-воздушные силы Московского воєнного округу) були створені у другій половині 40-их років (футбольна – у 1944-му, баскетбольна – у 1945-му, хокейна – у 1946-му). Однак, фактично, їхнім «куратором» була не якась структура, а одна конкретна людина – командувач ВПС МВО Василь Сталін, син Йосипа Сталіна. Одразу після смерті Сталіна та ув'язнення його сина футбольна та хокейна команди

⁴⁹ «Зенит» URL: <http://bse.sci-lib.com/article046486.html> (дата звернення 31.03.2024).

⁵⁰ Андрющенко Е. Архіви КГБ. Невигадані історії – Харків, «Vivat» - С.44.

ВПС МВО були розформовані. Баскетбольна команда протрималася дещо довше і зникла у 1959 році.

2.2 Завдання спортивних товариств (на прикладі товариств «Спартак» та «Локомотив»)

Аби зрозуміти, які завдання ставилися перед спортивними товариствами, було проаналізовано офіційні документи всесоюзних товариств.

Найстарішим серед них є товариство «Спартак», створене у 1935 році. Об'єднувало воно робітників Промислової кооперації і створювалося, як видно з відповідної Постанови, як частина її структури.⁵¹ Головним завданням цієї організації, згідно з її статутом, проголошувався «масовий і всесторонній розвиток фізичної культури і спорту серед членів артілей та службовців промкооперації та членів їхніх родин, організуючи їхню активність та ініціативу на боротьбу за соціалістичне будівництво та укріплення обороноздатності Союзу РСР»⁵².

Тобто, в цьому випадку йдеться не лише про спортивну підготовку як таку та про виховання «правильної» людини, а й про ще одну важливе завдання, яке відводилося спорту – підготувати спортсменів до майбутньої війни, на яку в цей період очікував Радянський Союз.

Ця ж відверта «заточеність на підготовку до війни» спостерігається і в переліку того, що саме організовує товариство. Серед іншого, йдеться про «масовий розвиток всіх форм і методів фізичної культури комплексів «Готовий до праці та оборони»⁵³ (ГТО – за російською аббревіатурою) та, особливо «опанування мистецтва воєнізованого спорту (стрілецький, авіа-мотоспорт, кінний спорт, планеризм, парашутизм і т.п.)»⁵⁴.

Вирішував «Спартак» і політичні завдання: серед форм організаційної діяльності, якою займається товариство «на основі завдань, визначених партією

⁵¹ Постановление Президиума Всесоюзного совета физической культуры при ЦИК СССР от 19 апреля 1935 г. «Об организации добровольного физкультурного общества «Спартак» в системе Промысловой кооперации URL <https://spartak1935.ru/about/>

⁵² Устав Всесоюзного Физкультурного общества Промкооперации «Спартак» URL: <https://spartak1935.ru/about/> (дата звернення 31.03.2024).

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

та урядом перед системою промкооперації та радянським фізкультурним рухом» згадується «розвиток інтернаціонального виховання на основі вчення Леніна – Сталіна».⁵⁵

Цікавим також є намір оволодіти спортивною технікою, «аби наздогнати та обігнати буржуазні спортивні рекорди».⁵⁶ - через наявне тоді протиставлення радянського спорту та намагання СРСР створити власну міжнародну спортивну систему.

Варто відзначити також те, що до діяльності «Спартака» залучалися не лише службовці промислової кооперації, але й члени їхніх родин. Отже, товариство намагалося охопити якомога більше членів в межах своєї відповідальності.⁵⁷

Окремо підкреслюється «одержавленість» товариства: зазначається, що «в своїй діяльності товариство «Спартак» керується розпорядженнями та директивами Президії Всекомпромради [та] ВРФК при ЦВК СРСР» (Всесоюзної ради промислової кооперації та всесоюзної ради фізичної культури)⁵⁸.

На сайті «Спартака», який продовжує свою діяльність в сучасній РФ, зазначається, що «у 1936 році «Спартак» організував та з успіхом провів фізкультурний парад на Красній площі»⁵⁹, а в 1937 році товариство «було нагороджене орденом Леніна»⁶⁰. Це яскрава демонстрація методів стимулювання масових організацій в радянському суспільстві.

Товариство «Локомотив» було створене наприкінці 1935 р., однак офіційною датою його заснування вважається 12 січня 1936 року.⁶¹ Постанова про заснування товариства була опублікована за підписом тодішнього

⁵⁵ Устав Всесоюзного Фізкультурного общества Промкооперации «Спартак» URL: <https://spartak1935.ru/about/> (дата звернення 31.03.2024)

⁵⁶ Там само

⁵⁷ Там само

⁵⁸ Там само

⁵⁹ Об обществе URL: <https://spartak1935.ru/about/> (дата звернення 31.03.2024)

⁶⁰ Там само

⁶¹ День в истории. ДСО «Локомотив» - 88 лет! URL: <https://www.fclm.ru/news/n/dvi-dso-lokomotiv-88-let/> (дата звернення 02.04.2024)

народного комісара шляхів сполучення Лазаря Кагановича.⁶² У ній ідеться про те, що товариство створюється «для систематичної роботи з фізичної підготовки та оздоровлення працівників залізничного транспорту та їхніх родин»⁶³. Тобто, як і у випадку «Спартака», йдеться і про родини членів товариства, а отже, про бажання охопити якомога більше потенційних членів у відведеному товариству межах.

Однією зі спільних рис, якщо порівнювати устав «Локомотива» з уставом «Спартака», є наголос на «одержавленості» товариства: зазначається, що «Локомотив» «веде роботу з фізичної культури та спорту, укріплюючи здоров'я та бадьорість залізничників для ще більш активного та успішного виконання завдань, поставлених перед працівниками залізничного транспорту партією та урядом»⁶⁴. Зазначається також, що «У своїй діяльності спортивне товариство «Локомотив» керується вказівками ЦК союзів залізниці, Народного комісаріату шляхів сполучення, ВРФК при ЦВК СРСР».⁶⁵

Ще однією спільною рисою зі «Спартаком» був наголос на політичних завданнях – серед форм активності, організовуваних «Локомотивом» згадується «ведення роботи серед дітей членів товариства на основі особливої постанови ЦК ВЛКСМ та ВРФК при ЦВК СРСР»⁶⁶ та «виховання своїх членів в дусі інтернаціональної солідарності».⁶⁷

Добре помітно, що і для «Спартака», і для «Локомотива» «орієнтиром» в їхній діяльності не лише керівний спортивний орган – Всесоюзна рада фізичної культури, а й організації, для яких спорт був лише одним із напрямків їхньої діяльності – Всекомпрозрада, яка керувала Промисловою кооперацією (у

⁶² Постановление ЦК Профессиональных союзов железных дорог и Народного комиссариата путей сообщения «О спортивном обществе железнодорожников «Локомотив» URL: <https://www.fclm.ru/news/n/dvi-dso-lokomotiv-88-let/> (дата звернення 02. 04.2024)

⁶³ Там само

⁶⁴ Устав спортивного общества железнодорожников «Локомотив» URL: <https://www.fclm.ru/news/n/dvi-dso-lokomotiv-88-let/> (дата звернення 02. 04.2024)

⁶⁵ Там само

⁶⁶ Там само

⁶⁷ Там само

випадку «Спартака»⁶⁸ та народний комісаріат шляхів сполучення (у випадку «Локомотива»)⁶⁹.

Варто також відзначити той факт, що, на відміну від уставу «Спартака», в уставі «Локомотива» немає відвертої «заточеності» на підготовку до майбутньої війни. Відсутні згадки про розвиток форм і методів комплексу «Готовий до праці та оборони» (хоча заявляється, що члени товариства, які мають значок ГТО II ступеню користуються особливими пільгами)⁷⁰, не згадується і про наміри «опанувати мистецтво воєнізованого спорту».

Однак, при цьому, так само наголошується на меті «наздогнати та обігнати світові спортивні рекорди»⁷¹, тобто так само йдеться про протиставлення радянського та «буржуазного» спорту.

Цікавим у розділі про склад товариства є пункт про те, що його членами, окрім працівників залізничного транспорту, учнів навчальних закладів системи НКШС та членів родин цих категорій, можуть бути «не працюючі на залізничному транспорті – за особливим рішенням Центральної або дорожньої рад товариства і лише за обов'язкової активної участі в одному з первинних осередків товариства «Локомотив»⁷².

Очевидно, в цьому пункті йдеться про фактично професійних спортсменів, адже вони були «прикріплені» до радянських товариств.

Особлива увага в інформуванні про радянські спортивні товариства в довідковій літературі приділялася цифрам: Скільки людей займалося спортом в межах певного товариства, скільки було в його власності стадіонів, басейнів та гімнастичних залів тощо. Окремо підкреслювалися «видатні імена», а саме ті представники товариств, які перемагали на Олімпійських Іграх, чемпіонатах світу, Європи, СРСР, були «власниками» рекордів – як СРСР, так і європейських чи світових. Напрошується висновок, що такі згадки не лише

⁶⁸ Устав Всесоюзного Фізкультурного общества Промкооперации «Спартак» URL: <https://spartak1935.ru/about/> (дата звернення 31.03.2024).

⁶⁹ Устав спортивного общества железнодорожников «Локомотив» URL: <https://www.fclm.ru/news/n/dvi-dso-lokomotiv-88-let/> (дата звернення 02.04.2024)

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само.

⁷² Там само.

повинні були показати успіхи товариств у справі «правильного» виховання спортсменів, а й були своєрідним «маркером статусу», демонструючи важливість певного товариства в радянській спортивній системі.

Скажімо, в замітці про товариство «Буревісник» у Великій радянській енциклопедії можна зустріти такі слова:

В «Буревіснику» виховані чемпіони Олімпійських Ігор, світу, Європи, СРСР: Л.Латиніна, В.Муратов, В. Чукарін, Б. Шахлін (спортивна гімнастика); В. Брумель, І. Тер-Ованесян, В. Борзов (легка атлетика); Л.Скоблікова, Л.Титова, Т. Рилова (ковзанярський спорт); Л.Козирєва, В.Кузін, Г.Напалков (лижний спорт); В.Прудскова, Г. Свешніков, В. Станкович, Ю. Шаров (фехтування); Л. Медведь (вільна боротьба); В. Соколов (велосипедний спорт); В. Смыслов, Є. Бикова, Н. Гапріндашвілі (шахи) та ін..⁷³

Через цей перелік «знаменитих чемпіонів» демонструється сила, важливість та статусність товариства для радянського спорту. В тому числі, через те, що в цьому уривку згадані «культові» для радянського спорту постаті, такі, як гімнастка Лариса Латиніна чи легкоатлет Валерій Борзов, серед нагород яких були не лише спортивні, а й державні нагороди СРСР, зокрема Орден Леніна та орден «Знак пошани»⁷⁴.

2.3 Спортивні товариства та масовий спорт у 1946-1964 рр.

Після завершення Другої світової війни представники радянських спортивних товариств брали участь не лише в своїй «безпосередній» діяльності. Вони залучалися й до радянських пропагандистських заходів. Наприклад, учасники товариств брали участь у пропагандистських виборчих кампаніях до Верховної та місцевих рад в ролі агітаторів та представників виборчих комісій.⁷⁵

Включалися спортсмени радянських товариств і в соціалістичні змагання «за розгортання кращої фізкультурної роботи та підйом спортивної майстерності»⁷⁶

⁷³ «Буревісник» URL: <http://bse.sci-lib.com/article002058.html> (Дата звернення 03.04.2024)

⁷⁴ Латиніна (Дирій) Лариса Семенівна URL: <https://unalib.ks.ua/latinina-diriy-larisa-semenivna.htm> (Дата звернення 04.04.2024)

⁷⁵ *Березкин Д.* Участие добровольных спортивных обществ в общественно-политических кампаниях позднего сталинизма // Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research – 2021 - № 12 – С.5

⁷⁶ Там само – С.6

Після смерті Сталіна було відновлено практику проведення загальносоюзних Спартакіад. Однак, якщо у 1928-му Всесоюзна Спартакіада проголошувалася як альтернатива Олімпійським Іграм, то з 1956-го року Спартакіади народів СРСР грали роль відбіркових змагань перед Олімпіадами.⁷⁷ Це стало яскравою ілюстрацією зміни радянської «спортивної політики» після Другої світової війни.

Для кращого уявлення про місце та роль, які виконували спортивні товариства та масовий спорт у вказаний період варто звернутися до статей радянської преси.

Вже сама назва статті, яка «відкриває» номер газети «Правда» за 10 липня 1946 року, вказує на одну з головних радянських пропагандистських установок стосовно спорту. Стаття має назву «Радянський спорт повинен бути масовим»⁷⁸. В самій статті можна натрапити на такий пасаж: «Якими б важливими, дорогими не були б спортивні успіхи наших футболістів, штангістів, важкоатлетів, головними є не окремі рекорди, а масовий розвиток всіх видів спорту, залучення до фізичної культури мільйонів і мільйонів людей».⁷⁹

На «масовості» спорту наголошується і в статті, присвяченій Дню фізкультурника, опублікованій в газеті 21 липня того ж року: «У нас часто проводяться змагання, в яких беруть участь десятки, сотні тисяч людей, а іноді й мільйони».⁸⁰

Окремо підкреслюється те, що «останній рік був роком виходу наших спортсменів на міжнародну арену».⁸¹ Їхні успіхи, про які згадуються в статті, також приписуються масовому характеру спорту в СРСР. Наголошується і на тому, що у важкій атлетиці «з 35 світових 26 встановлені радянськими

⁷⁷ *Тигунцев С.* Спортивные мероприятия в СССР как инструмент пропаганды советских общественных ценностей (на примере I Спартакиады народов СССР // Гуманитарный вектор – 2023 – Т.18 - №1 – С.49

⁷⁸ *Б.а* Советский спорт должен быть массовым – Правда – 1946 10 июля – С.1

⁷⁹ Там само

⁸⁰ *Б.а* Всесоюзный день физкультурника – Правда – 1946 – 21 июля – С.1

⁸¹ Там само

спортсменами».⁸² Однак, частина успіхів радянських спортсменів в статті не конкретизована – йдеться просто про «виключний успіх» поїздок радянських спортсменів за кордон.⁸³

В наступному номері, де описується парад, присвячений Дню фізкультурника, наявне пряме протиставлення радянського і «буржуазного» спорту. Стверджується, що:

буржуазні країни мають немало спортивних рекордів. І тим не менш, фізкультурний парад, подібний до вчорашнього, можливий лише в нашій країні, в країні переможного соціалізму, в країні, де народ є не тільки творцем, але й господарем всіх благ життя. Нічого схожого не має і не може бути в країнах, де існує експлуатація людини людиною...⁸⁴

Елементом протиставлення є й пасаж про те, що «буржуазні країни можуть блиснути рекордами своїх професійних спортсменів, але ніколи в умовах капіталістичного устрою здоров'я та масова фізична культура не можуть стати надбанням народу».⁸⁵

Схожий характер має й стаття до наступного Дня фізкультурника, опублікована в газеті 20 липня 1947 року. Тут так само стверджується, що «принцип масовості, покладений в основу нашої системи фізичного виховання створює сприятливі умови для висунення талановитої молоді».⁸⁶ Як і в публікації про парад на День фізкультурника 1946 року, радянський спорт протиставляється західному, причому ще агресивніше: «Обмеженим групам зарубіжних професійних рекордсменів не встояти перед масою радянських спортсменів, озброєних високою майстерністю, неприборканою волею до перемоги, бажанням примножити славу своєї соціалістичної вітчизни!».⁸⁷

Певним поворотним моментом у висвітленні «свята радянських спортсменів» стала смерть Сталіна. І якщо у статті про День фізкультурника 1953-го року головною зміною є відсутність агресивного протиставлення «соціалістичного» та «буржуазного» спорту⁸⁸, то вже наступного року вперше з'являються образи, спрямовані на співпрацю, а не конфронтацію. Так, в статті 18 липня 1954 року з'являються такі слова:

⁸² Там само

⁸³ Там само

⁸⁴ *Б.а* Величавый праздник силы и молодости народа-победителя – Правда – 1946 – 22 июля – С.1

⁸⁵ Там само

⁸⁶ *Б.а* Всесоюзный день физкультурника – Правда – 1947 – 20 июля – С.1

⁸⁷ Там само

⁸⁸ *Б.а* Праздник советских физкультурников – Правда – 1953 – 19 июля – С.1

Множаться та міцнішають міжнародні зв'язки спортсменів Радянського Союзу. Лишень минулого року в нашій країні побували 64 спортивні делегації з різних країн світу. В той же час, за межі СРСР виїхали 68 делегацій радянських спортсменів... Ці зв'язки слугують великій і благородній справі боротьби народів за ослаблення міжнародної напруги, за збереження та зміцнення миру в усьому світі.⁸⁹

Такого ж характеру і стаття про парад, присвячений Дню фізкультурника, опублікована в наступному номері газети. Серед іншого, в ній згадується і про участь в параді закордонних делегацій, причому, не лише з комуністичних країн.⁹⁰ Ці згадки супроводжують такі слова: «В цьому знову проявилася повага радянського народу до всіх народів світу, його істинний інтернаціоналізм, його прагнення до миру й дружби з усіма країнами».⁹¹

Такого ж характеру і стаття про День фізкультурника, розміщена в «Правді» за 11 серпня 1962 року. В ній, разом з підкресленням масовості радянського спорту та «звітом» про перемоги радянських спортсменів за 1961 рік, вказується те, що «розвиток міжнародних спортивних зв'язків радянські спортсмени вважають своїм вкладом в справу миру»⁹². Окрім того, підкреслюється, що «радянські спортивні організації послідовно борються проти політичної та расової дискримінації в міжнародному спорті»⁹³. Експлуатувався і антиколоніалізм: підкреслювалося, що «...ми встановили міцні спортивні зв'язки з багатьма державами Азії та Африки, що звільнилися від колоніальної залежності»⁹⁴.

Варто виділити у статті протиставлення радянського та «буржуазного» спорту, що характерне для текстів 1940-их – 1950-их років. Однак якщо тоді просто заявлялося про те, що в «буржуазних країнах» «немає нічого подібного» до парадів на День фізкультурника, то у 1962-му для підтвердження «деградації фізичного розвитку»⁹⁵ в Сполучених Штатах наводяться такі слова: «Як заявляв президент Кеннеді, половина американської молоді, яка призивається до армії, непридатна до військової служби, як розумово, морально та фізично

⁸⁹ *Б.а* Всесоюзный день физкультурника – Правда – 1954 – 18 июля – С.1

⁹⁰ *Б.а* Праздник молодости, силы, красоты – Правда – 1954 – 19 июля – С.1

⁹¹ Там само

⁹² *Машин Ю.* Спорт миллионов - Правда – 1962 – 11 августа – С.2

⁹³ Там само

⁹⁴ Там само

⁹⁵ Там само

непідготовлена»⁹⁶. Тут яскраво проявляє себе елемент змагальності двох систем на тлі Холодної війни.

Цікавим є те, що якщо в 1940-50-их роках статті про День фізкультурника розміщувались на перших шпальтах «Правди», то в 1962-му на першій сторінці розміщена лише фотографія з підписом, а сама стаття розміщена на другій сторінці. Тобто, День фізкультурника, певною мірою втратив значення, яке йому надавалося за часів Сталіна.

В логіку образів, спрямованих на кооперацію, а не конфронтацію, вкладається також випуск газети «Советский спорт» за 8 серпня 1964 року, в якому разом з цифрами радянських фізкультурників, наведених для підтвердження масовості та великого розмаху спорту в СРСР («40 000 000 людей налічується в рядах радянських фізкультурників. 1 600 000 громадських інструкторів навчають своїх товаришів та тренерів в спортивних секціях»⁹⁷) наводяться й твердження про те, «84 радянських представники обрані до керівних органів міжнародних спортивних організацій»⁹⁸ та про те, що «більш, ніж в п'ять разів виросло число радянських спортивних делегацій, що виїжджають закордон і закордонних, що стали нашими гостями в останні 10 років»⁹⁹.

Отже, спортивні товариства були важливим елементом в системі радянського спорту. Їхнім основним завданням було «омасовлення» спорту, залучення до спорту широких верств населення. В «класичному» вигляді існувало 6 всесоюзних Добровільних спортивних товариств та 30 республіканських. Також існували відомчі товариства, якими вважалися «Динамо» та Фізкультурно-спортивне об'єднання Збройних Сил.

Спортивні товариства створювалися, як заміна ліквідованим організаціям Російської Імперії, чия діяльність не співвідносилися з ідейними поглядами більшовицької влади.

⁹⁶ *Машин Ю.* Спорт миллионов - Правда – 1962 – 11 августа – С.2

⁹⁷ *Б.а Уверенная поступь* – Советский спорт – 1964 – 8 августа – С.1

⁹⁸ Там само

⁹⁹ Там само

Тож товариства займалися не лише «спортивною» працею, а й пропагандистсько-політичною діяльністю, наголос на цьому робився і в їхніх програмових документах.

Спортсмени, які фактично були професіоналами, «прикріплювалися» до спортивних товариств. Згадки про їхні досягнення слугували для демонстрації статусу та сили товариства.

Серед переваг радянського спорту пропаганда особливо виділяла його масовість. До смерті Йосипа Сталіна в радянській пропаганді частим було протиставлення «соціалістичного» та «буржуазного» спорту. Після цього агресивне протиставлення зникло, будучи поступово заміненим образами, спрямованими на кооперацію.

Розділ 3

Товариства силових структур: роль, функції, особливості діяльності

3.1 Загальні особливості спортивних товариств силових структур в системі радянського спорту

Функціонування спортивних клубів та товариств в Радянському Союзі, а згодом і в інших комуністичних країнах, суттєво відрізнялося від функціонування таких клубів на Заході. Передусім, на радянський спорт та його окремі структурні складові покладали спеціальні завдання «партія та уряд». Як і більшість сфер життя соціуму в Радянському Союзі «спорт був більше, ніж спорт». Разом із своєю «молодшою сестрою» фізкультурою спорт мав цілу низку функцій, частина яких офіційно проголошувалася документами, а частина реалізовувалася «де-факто».

До першої групи, наприклад, належали:

- забезпечення системи підтримки фізичного здоров'я радянських громадян
- підтримання здатності «широких верств населення» до мобілізації у ймовірних військовий час, але також і для здійснення «трудових подвигів» в «народному господарстві» (мегапроекти на кшталт «підняття цілини» чи «будівництва БАМу»), ємко відображена в програмі ГТО¹⁰⁰.
- культивування «здорового способу життя»
- демонстрації переваг радянської системи і «найпрогресивнішого суспільного ладу – комунізму», як в середині країни, але значно більше – назовні і т.д.

До другої ж групи можна віднести:

- удосконалення системи контролю за радянськими громадянами
- дисциплінарний вплив на громадян (ще один напрям привчання населення до правил і до підкорення їм)

¹⁰⁰ З російської – Готов к труду и обороне.

- пропагандистську (тут не про офіційну радянську пропаганду, а більше про її допоміжну ланку, яка не завжди прямо постулювалася. Наприклад, про «силу російського духу»)
- формування спільної ідентичності (при чому не стільки пізніше офіційно визначеної « нової історичної спільності – радянських людей», а просто радянський людей – громадян та мешканців «однієї шостої земної кулі»)
- розважальну (для вболівальників спорт був, ймовірно, сферою найбільш вивільненою для емоцій, в тому числі й негативного характеру; тобто, спорт сприяв емоційній розрядці для радянського обивателя)
- змагальну (саме в спорті і через спорт окремі структури радянської системи, яка тяжіла до монолітності, могли змагатися між собою публічно)

Спортивні товариства створювалися саме для реалізації цих функції – як офіційних, так і неформальних. І всі вони тією чи іншою мірою несли цю певну двоякість – вирішення проголошених завдань, з одного боку, та участь у виконанні не менш, а часом й більш важливих для режиму завдань неформальних. Особливо цікавим цей дуалізм виглядає для спортивних товариств силових структур, які займали особливе місце у радянській владі, в радянському соціумі, в практично всіх сферах суспільного життя, здійснюючи вплив чи контроль за ними. Але спорт був не тільки підконтрольною для них сферою – він також був ще простором для «самореалізації», для демонстрації власних переваг над іншими структурами радянської влади.

На відміну від інших радянських спортивних товариств, які переживали часом помітні видозміни, товариства силових структур відзначалися відносною стабільністю увесь період аж до розпаду СРСР. Особливо цікава ця обставина для товариства «Динамо», яке зароджувалося і певний час існувало як спортивна організація «елітного підрозділу» радянського режиму – «чекістів». Історія ж останніх в Радянському Союзі не була однолінійною, мала свої метаморфози, часом круті повороти. Хоча, при цьому, увесь час зберігала роль головного репресивного органу і ключової опори режиму. Як відзначають

дослідники цієї структури Ю. Фельштинський та В. Попов, «утворені в грудні 1917 року під скороченням ВЧК, уславившись своїми звірствами й винищивши мільйони і мільйони людей, переживши, разом з країною, численні пертурбації, вони незмінно, як міфічна птиця фенікс, відроджувалися після будь-якої катастрофи або кризи влади лише змінюючи буквосполучення скорочень – і тим заколихуючи пильність змученого народу: ВЧК, ГПУ, ОГПУ, НКВД, НКГБ, знову НКВД, знову НКГБ, МГБ, КГБ, АФБ (РРФСР, і паралельно МГБ (СРСР), на один місяць МБВД», потім МБ, ФСК і, нарешті, ФСБ»¹⁰¹. Прикметно, що фактично кожна відзначена в цій цитаті зміна назви-аббревіатури була пов'язана із якимсь поворотом в протиборстві каральної структури із партійним апаратом, кризовими явищами, а частина із них призводили до «чисток» серед самих «чекістів».

Спортивне товариство «Динамо», яке від початку було «чекістським» і було створене на стадії «ГПУ» в історії цієї структури, тим не менше зберігало увесь період не лише назву, але й позиції «флагмана» радянського спорту. Втім, зрештою, вже в другій половині ХХ ст. відбувалася його певна «сепарація» від «органів держбезпеки» в бік «внутрішніх справ».

В ювілейному збірнику до 10-ліття товариства «Динамо» описувалася офіційна і, на той момент, вже канонічна версія його заснування. Зокрема, відзначалася особлива роль героїзованого «батька чекістів»: «30 травня 1923 р. ініціативна група чекістів за гарячої підтримки Ф. Е. Дзержинського заснувала в Москві першу чекістську спортивну організацію, пролетарське спортивне товариство – «Динамо». Тут же й відзначаються завдання «величезної ваги», яку перед собою ставила новозаснована структура - «бойової підготовки, фізичного загартування чекістів і, таким чином, зміцнення і підвищення боєздатності наших лав»¹⁰².

Зазначена тут дата – 30 травня 1923 р. – не є абсолютно визнаною за початкову для власне товариства «Динамо», бо йшлося лише про московську

¹⁰¹ Фельштинський Ю. Попов В. Від червоного терору до мафіозної держави. К.: «Наш формат». - С. 9.

¹⁰² Десять лет "Динамо". 1923 г.-1933 г. : [юбилейный сборник]. - [Москва : издание ЦС ПСО "Динамо", 1933]. -30, [2] с. : ил, фот. – С.9 / URL: <https://www.prlib.ru/item/711338> ((дата звернення: 04.10.2023))

організацію. А ось розгортання нового спортивного об'єднання до загальнодержавного масштабу і «зростання вглибину» як організації не лише столичних «чекістів» відбулося вже аж у жовтні того ж року. 2 жовтня «Вища рада фізичної культури (ВРФК) при Всеросійському Центральному виконавчому комітеті (ВЦВК) визнала доцільність існування в центрі та на місцях спортивних організацій «Динамо»¹⁰³. А за два тижні, 16 жовтня 1923 р., безпосередньо ГПУ в партнерстві із ВРФК затвердили головний установчий документ – статут ПСТ «Динамо», а також документ про внутрішню структуру та управління – «Положення про Центральну раду пролетарських спортивних товариств «Динамо»¹⁰⁴.

Цікавими є завдання, які визначалися в Статуті:

- «зміцнення здоров'я співробітників органів безпеки та правопорядку шляхом залучення до регулярних занять фізичною культурою і спортом;
- підвищення рівня фізичної підготовки співробітників
- формування комплексу спеціальних якостей, серед яких провідне місце займає патріотизм, які необхідні для успішного виконання оперативно-службових завдань;
- оздоровлення, спортивна орієнтація їхніх дітей та підготовка їх до оборони Батьківщини
- патріотичне виховання молоді»¹⁰⁵.

Ці формулювання розлогіші і дещо ширші, ніж ті, які містяться в збірнику до 10-ліття товариства, однак і в них чітко помітне прагматичне ставлення і до самого товариства, і до спорту загалом – вони мають допомагати співробітникам органів безпеки і правопорядку бути кращими працівниками і

¹⁰³ Б.а Чому 13 травня? Історія створення кієвського «Динамо» / URL: <https://fcdynamo.com/news/pochemu-13-maya-istoriya-sozdaniya-kievskogo-dinamo> ((дата звернення: 02.10.2023)

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Цит. за: Бескровная О.В., Иванников С.В., Новиков С.В. Патриотическое воспитание молодежи в общественной организации "Динамо": история и современность. Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2018 / URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/patrioticheskoe-vospitanie-molodezhi-v-obschestvennoy-organizatsii-dinamo-istoriya-i-sovremennost> (дата звернення: 03.10.2023)

краще виконувати свої власні професійні завдання. Якщо слідувати «букві» цих завдань, то члени спортивного товариства «Динамо» мають займатися спортом саме для того, щоб гарантовано наздогнати під час погоні кишенькового крадія або перемогти в рукопашному двобої шпигуна-диверсанта. Тренування, участь в змаганнях, отримання титулів, а також відомості, визнання та слави, за цією логікою, мають значення лише тоді, коли спортсмен особисто бере участь в протидії ворогам радянської держави, «бандитським елементам» чи просто правопорушникам.

Окрім традиційних мотивів для «вербування в свої ряди», як, наприклад, обіцянки кращої зарплатні чи кращих умов для тренувань, а також комплектування за рахунок власних вихованців (в цьому випадку йдеться, перш за все, про командні види спорту), товариства силових структур застосовували, зокрема, й адміністративні методи. При чому такі, які могли тільки вони.

Особливо цим вирізнялися клуби, які підпорядковувалися міністерству оборони. Характерною їхньою рисою на протязі всього існування СРСР було використання інституту загального військового обов'язку для чоловіків та призову до армії з метою поповнення своїх клубів.¹⁰⁶ Простіше кажучи, спортсмену надходила повістка до військкомату, після чого його скеровували до котрогось зі спортивних клубів Збройних Сил (столичного або ж регіональних), виступи за які, по суті, замінювали безпосередньо армійську службу. По суті, спортсмен в даному випадку перетворювався на військового, а клуб, який він представляв, відгравав роль військової частини. При цьому він продовжував займатися своєю де-факто професійною діяльністю у спорті – штовхав ядро, стріляв з лука, бігав на стайерські дистанції, грав у футбол, волейбол, гандбол, баскетбол, водне поло і т.д. – але офіційно він «служив». І міг отримувати нові знання¹⁰⁷ і навіть військові нагороди в разі успіхів на спортивних аренах.

¹⁰⁶ Денисов Е. «Гнусная традиция обескровливания» URL <https://www.kommersant.ru/doc/758967> (відвідано 4.10.2023)

¹⁰⁷ Там само

Зокрема, саме через механізм призову опинилися в структурі головного «армійського» клубу з Москви, який на той момент називався ЦДКА¹⁰⁸, футболісти Григорій Федотов та Всеволод Бобров. Перший потрапив до ЦДКА у 1938 році з московського ж «Металурга».¹⁰⁹ Ще цікавішим є випадок Боброва, який закінчив офіцерські курси під час Другої світової, однак, був відправлений не до бойової частини, а до складу футбольної команди ЦДКА.¹¹⁰

До такої практики, звісно ж, вдавався не лише московський «армійський» клуб, а й регіональні. Наприклад, за ростовський СКА¹¹¹ у 1980-1981 роках грав відомий у майбутньому футболіст Олександр Заваров, який потрапив до цієї команди, знову ж таки, через необхідність обов'язкового проходження військової служби. Причому, на відміну від Федотова, Боброва та інших відомих спортсменів, які уславилися виступами за «армійські» клуби різного рівня, Заваров у СКА не залишився, покинувши команду одразу ж після завершення терміну служби.¹¹²

А приклад футболіста «Спартака» Сергія Ольшанського, якого призвали у 1975 році та відправили грати до хабаровського СКА, показує ще один конкурентний механізм - використання регіональних «армійських» клубів не лише як самостійних одиниць, але й як інструменту ослаблення конкурентів головного клубу в структурі Міністерства Оборони СРСР.¹¹³

Схожим чином комплектувався й головний конкурент армійських клубів – команди товариства «Динамо», що існувало під егідою НКВС, а згодом МВС СРСР. Наприклад, відомий футболіст московського «Динамо», який прийшов у цей клуб незадовго до початку радянсько-німецької війни та грав за нього в перші роки після її завершення, Костянтин Бесков, у 1940 році став військовослужбовцем підпорядкованих НКВС Прикордонних військ. Втім,

¹⁰⁸ З російської – Центральный Дом Красной Армии. Нині цей клуб називається ЦСКА – Центральный Спортивный Клуб Армии (рос.)

¹⁰⁹ *Галинский А.* Тайна команды лейтенантов URL <http://agalinsky.narod.ru/articles/tajna.html> (відвідано 4.10.2023)

¹¹⁰ *Бобров В.* Самый интересный матч – Москва – 1963 – 216 с.

¹¹¹ З російської – Спортивный Клуб Армии

¹¹² *Случевский С, Кулеба В.* До дня народження Олександра Заварова URL <https://fcdynamo.com/news/do-dnya-narozhennya-oleksandra-zavarova> (відвідано 4.10.2023)

¹¹³ *Денисов Е.* «Гнусная традиция обескровливания» URL <https://www.kommersant.ru/doc/758967> (відвідано 4.10.2023)

невдовзі був переведений до складу товариства «Динамо», яке також «курувала» ця структура.¹¹⁴

Практики комплектування клубів силових структур за допомогою інструменту призову змушували їхніх «цивільних» конкурентів вдаватися до спроб «ухилити» своїх найкращих гравців від армійської служби. Скажімо, керівництво «Жальгіріса» з Каунаса домовилося із ректором місцевого сільськогосподарського інституту про те, що інститут мав забрати до себе баскетболіста Арвідаса Сабоніса, користуючись тим, що до армії студентів сільськогосподарських інститутів не призивали.¹¹⁵

З комплектуванням також частково пов'язане те, що спортсмени та їхні тренери здебільшого входили до штату структур, які опікувалися командами та навіть мали військові звання. Ця радянська практика збереглася й після розпаду СРСР в Росії та деяких інших країнах колишнього Радянського Союзу. Зокрема, вона була присутня і в Україні.

Через цю обставину тих спортсменів, які тікали з СРСР, будучи при цьому членами клубів силових структур, радянська влада розглядала, як дезертирів і навіть заводила на них кримінальні справи за цим звинуваченням.¹¹⁶ Вона ж відображена у прізвиськах команд та окремих особистостей, пов'язаних з цими клубами. Скажімо, склад московського ЦДКА 40-их-початку 50-их років ХХ століття, до якого входили вже згадувані Федотов та Бобров, називали «командою лейтенантів», в зв'язку з тим, що її гравці мали це звання.¹¹⁷

Варто відзначити також те, що в СРСР, а згодом і в інших країнах соцтабору, які часто повторювали радянські практики, зокрема «кураторства» державних органів (в тому числі, силових структур) існувала конкуренція таких

¹¹⁴ Б.а Константин Бесков. Футбольный режиссер URL/ <https://pcdynamo.ru/biografiya-konstantina-beskova> (відвідано 4.10.2023)

¹¹⁵ *Рокіта 3* Спорт у тіні імперій – Харків, «Фабула» - С. 95

¹¹⁶ Б.а Предшественники Тимановской. Кто и когда просил убежища во время соревнований URL:<https://www.bbc.com/russian/news-58063945> (відвідано 2.10.2023)

тут згадується про втечу до США та звинувачення в дезертирстві хокеїста ЦСКА Олександра Могильного, який мав військове звання молодшого лейтенанта

¹¹⁷ Галинский А. Тайна команды лейтенантов URL <http://agalinsky.narod.ru/articles/tajna.html> (відвідано 4.10.2023).

клубів не просто, як «самостійних одиниць», а як «гордості» тих структур, до штату яких вони входили¹¹⁸

Цікавим є також те, що спортсмени, які представляли команди товариств силових структур, по завершенні спортивної кар'єри «будували кар'єру» в межах відомств, до яких належали їхні команди. При цьому їхній рід занять в даному випадку був далеким від спорту. Зокрема, футболісти вищезазначеної «команди лейтенантів» Валентин Ніколаєв та Анатолій Башашкін навчалися в Академії бронетанкових військ.¹¹⁹ Ще один гравець цієї ж команди Юрій Нирков був начальником управління кадрів ГРУ.¹²⁰ Це яскраво демонструє рівень залученості колишніх гравців у функціонування вже безпосередньо самих силових структур – не в ролі представників їхньої «вітрини», а власне, в ролі діячів цих структур, як таких.

3.2 Особливості функціонування товариств силових структур у 1946-1964 рр. (на прикладі ВВС МВО)

Товариство Військово-Повітряних Сил Московського воєнного округу (Военно-воздушные силы Московского воєнного округу) посідало особливе місце серед усіх товариств силових структур. По-перше, через те, що воно проіснувало дуже нетривалий період – менше десяти років (1946 – 1953 рр.)¹²¹ (за винятком баскетбольної команди, яка була розформована дещо пізніше)¹²². По-друге, цим товариством опікувалась не якась структура, а, по суті, одна конкретна людина – син Йосипа Сталіна Василь, який, власне, й обіймав посаду

¹¹⁸ Денисов Е. «Гнусная традиция обескровливания» URL: <https://www.kommersant.ru/doc/758967> (відвідано 4.10.2023)

¹¹⁹ Бобров В. Самый интересный матч- Москва, 1964
Б.а Башашкин Анатолий Васильевич URL: <https://www.biograph.ru/index.php/whoiswho/2/2095-bashashkin> (відвідано 11.05.2024)

¹²⁰ Б.а Нирков Юрий Александрович URL: <http://www.biograph.ru/index.php/soldpersons/4403-nykovya> (відвідано 11.05.2024)

¹²¹ Центр спортивной жизни ВС СССР. URL: <https://cska.ru/history/?y=1953> (відвідано 11.05.2024)

¹²² Коронавирус — это еще не самое страшное, что было в нашем спорте URL: <https://m.realnoevremya.ru/articles/174337-samye-strannye-chempionaty-v-istorii-sovetskogo-sporta> (відвідано 11.05.2024)

командувача ВПС МВО¹²³. Тож безпроблемно існувати це товариство могло доти, доки його «патрон» не потрапив в опалу, адже через сина було пов'язане безпосередньо зі Сталіним. Саме тому, на мій погляд, особливості функціонування товариств силових структур у вказаний період доцільно розглянути на цьому прикладі.

Товариство було створене одразу ж після Другої світової війни.¹²⁴ Найвідомішою зі створених при ньому команд стала хокейна, яка тричі виграла чемпіонат СРСР.¹²⁵

Однією з особливостей товариства були, як в інших товариств силових структур, способи комплектування. Вони практично не відрізнялися від інших клубів силових структур і включали у себе, як стимулювання за рахунок надання кращих умов для тренувань та «позаспортивного» життя¹²⁶, так і використання адміністративних інструментів, зокрема призову на військову службу з подальшим направленням до команди.¹²⁷

Ще однією характерною особливістю, притаманною вже безпосередньо ВВС, були часті особисті втручання Василя Сталіна в діяльність команди¹²⁸

У 1953 році, невдовзі після смерті Йосипа Сталіна, були розформовані хокейна та футбольна команди ВВС. Ідеологічним обґрунтуванням стало те, що існування двох «армійських» команд «роз'єднувало сили армійських спортсменів», що зокрема, знайшло своє відображення у спогадах капітана цієї команди Всеволода Боброва.¹²⁹ Зникнення команди аргументували також скороченням Збройних Сил СРСР.

Однак, фактично головною метою розформування було бажання «прибрати» проєкт, пов'язаний з Василем Сталіним, що якраз тоді потрапив в опалу. Причому, прибрати якомога «тихіше» - про розформування команд не

¹²³ Лосев І. У нашому не своєму телеєфірі URL:<https://m.day.kyiv.ua/article/media/u-nashomu-ne-svoyemu-teleefiri> (відвідано 11.05.2024)

¹²⁴ Центр спортивної життя... URL: <https://cska.ru/history/?y=1953> (відвідано 11.05.2024)

¹²⁵ Крах команди Василя І. Сталіна URL: <https://www.sovsport.ru/hockey/articles/103026-krah-komandy-vasilija-i-stalina> (відвідано 11.05.2024)

¹²⁶ Соколов Б. Василий Сталин. Сын «отца народов». Москва, «АСТ- ПРЕСС КНИГА», 2003

¹²⁷ Бобров В. Самый интересный матч- Москва, 1964

¹²⁸ Крах команды... URL: <https://www.sovsport.ru/hockey/articles/103026-krah-komandy-vasilija-i-stalina> (відвідано 11.05.2024)

¹²⁹ Бобров В. Самый интересный матч- Москва, 1964

повідомлялося. Особливо цікавим і показовим в цьому контексті є випадок футбольної команди, яка зникла невдовзі після початку нового сезону, встигнувши провести лише кілька матчів. Ще в травні 1953-го вона (під назвою МВО) фігурувала у таблиці учасників чемпіонату СРСР, а також у списку запланованих матчів, опублікованому в газеті «Советский спорт». Публікувалися і звіти про проведені командою матчі.¹³⁰ Однак, уже в червні будь-яка інформація про команду зникає. Зникає вона і з таблиці чемпіонату. При цьому, про розформування взагалі не повідомляється.¹³¹

Цікавим є також те, що існування цього товариства «під крилом» Василя Сталіна було використане для звинувачень проти нього після арешту.

Про діяльність товариства йдеться, зокрема, у протоколах допитів та у вирокі по справі.¹³²

Отже, товариства силових структур мали цілу групу особливостей, яка відрізняла їх від численних спортивних об'єднань, з яких формувалася структура радянського спорту.

Окремо на тлі інших товариств силових структур виділялося товариство ВВС МВО, створене одразу після Другої світової війни та очолюване сином Й.Сталіна. Специфіка цієї організації полягала в тому, що вона була безпосередньо пов'язана з лідером Радянського Союзу через його сина, а отже, могла безпроблемно існувати до смерті Йосипа Сталіна. Це підтвердила і доля цього товариства – майже всі його команди були розформовані після смерті Й.Сталіна.

¹³⁰ Первенство страны по футболу – Советский спорт – 1953 – 1 мая – С.6

Три встречи в Москве – Советский спорт – 1953 – 5 мая – С.3

Таблица розыгрыша – Советский спорт – 1953 – 12 мая – С.3

¹³¹ Игры команд класса «А» в июне - Советский спорт – 1953 – 30 мая – С.5

Таблица розыгрыша – Советский спорт – 1953 – 2 июня – С.3

¹³² Сухомлинов А. Василий, сын вождя

Висновки

Система радянського спорту за час свого існування пройшла помітну еволюцію. Вона мала ряд особливостей: перебування під повним державним контролем, наявність, по суті професійного спорту при тому, що радянські спортсмени формально вважалися любителями, перебування команд в структурі відомств, спортивних товариств з яскравим забарвленням «професійним» забарвленням або ж перебування на балансі підприємств, заводів та трестів.

В перші роки свого існування СРСР прагнув побудувати власну міжнародну спортивну систему, де головну роль відігравала б комуністична ідеологія. Альтернативою Олімпійським Іграм в ній слугували б міжнародні Спартакіади, а альтернативою Міжнародному Олімпійському Комітету – Червоний Спортивний Інтернаціонал, куратором діяльності якого був Комінтерн. Однак, в 30-их роках ХХ століття стала очевидною нежиттєздатність цих намірів через заборону проведення другої міжнародної Спартакіади в Берліні владою Німеччини, а також через те, що стало очевидним відставання радянських спортсменів від світових спортивних тенденцій. Це зумовило початок розмов про приєднання до міжнародних спортивних організацій, що, втім, було реалізовано вже після Другої світової війни.

Окрім цього, радянський спорт постійно підкреслював власну «непрофесійність», зокрема, за рахунок протиставлення радянських любителів та західних «професіоналів», що було певним ідеологічним маркуванням, схожим з протиставленням «пролетаріату» та «буржуазії». Також просувалася теза про те, що спортсмени повинні бути працевлаштовані та реально працювати на своїй основній роботі.

Реальна ж картина відрізнялася від проголошеної – радянський спорт був фактично професійним. І, попри пропагандистське таврування образу «спортсмена, який працює лише формально на своїй роботі» саме такий тип відносин між спортсменом та його «роботодавцем» був чи не найпоширенішим – атлети та тренери отримували зарплатню, як співробітники трестів та заводів

а вони, своєю чергою, забезпечували спортсменів гідними умовами для тренувань.

Одразу після завершення Другої світової війни СРСР, замість конкуренції з існуючою міжнародною спортивною системою, почав інкорпорацію до неї, беручи участь в чемпіонатах світу та Олімпійських Іграх. При цьому для «налагодження контактів» використовувалася Фінляндія, багато в чому залежна від СРСР. На внутрішній арені формується гостре суперництво товариств силових структур, що розглядається в ширшому контексті протистояння цих структур в цілому.

Радянські спортивні товариства зазвичай прийнято поділяти на дві групи. До першої відносять Добровільні спортивні товариства (ДСО) – масові організації, створені для залучення широких верств населення до занять спортом. До другої відносять «відомчі» товариства або ж товариства силових структур, які входили безпосередньо до структури Міністерства внутрішніх справ та Міністерства оборони.

Спортивні товариства вирішували різноманітні завдання. Йдеться, зокрема про намагання залучити до своєї діяльності якомога більше людей в межах власної відповідальності (через залучення членів родин службовців, які займалися в товариствах), наголос не лише на спортивних, а й на політичних завданнях, а іноді (у міжвоєнний період) і про підготовку до очікуваної війни.

У 1946 – 1964 роках представники спортивних товариств, окрім своєї безпосередньої діяльності, залучалися також до радянських пропагандистських кампаній. Йдеться про виборчі кампанії до Верховної та місцевих рад, а також соціалістичні змагання «за розгортання кращої фізкультурної роботи та підйом спортивної майстерності».

У радянській пропаганді цього періоду наголошується на масовості радянського спорту, як на його перевазі. За правління Йосипа Сталіна частим було агресивне протиставлення «соціалістичного» та «буржуазного спорту»: в пресі зустрічаються твердження, що найкращі західні спортсмени є лише обмеженою групою, якій не встояти перед масою радянських спортсменів. Після смерті Сталіна агресивне протиставлення поступається образам,

спрямованим на кооперацію – з'являються згадки про приїзди на паради до Дня Фізкультурника закордонних делегацій, а також робиться акцент на міжнародних зв'язках радянських спортсменів.

Список використаних джерел та літератури

Опубліковані джерела

1. Бобров В. Самый интересный матч – Москва – 1963 – 216 с.
Джерела в електронному форматі
 1. *Б.а* В городе Тампере состоялось повторное состязание...-Советский спорт- 1952 – 24 июля Цит. за // Югославия-СССР 3:1/ Электронный ресурс http://www.rusteam.permian.ru/history/1952_03.html (відвідано 16.05.2020)
 2. Десять лет "Динамо". 1923 г.-1933 г. : [юбилейный сборник]. - [Москва : издание ЦС ПСО "Динамо", 1933]. -30, [2] с. : ил, фот. – С.9 / URL: <https://www.prlib.ru/item/711338> ((дата звернення: 04.10.2023))
 3. Постановление Президиума Всесоюзного совета физической культуры при ЦИК СССР от 19 апреля 1935 г. «Об организации добровольного физкультурного общества «Спартак» в системе Промысловой кооперации URL <https://spartak1935.ru/about/>
 4. Постановление ЦК Профессиональных союзов железных дорог и Народного комиссариата путей сообщения «О спортивном обществе железнодорожников «Локомотив» URL: <https://www.fclm.ru/news/n/dvi-dso-lokomotiv-88-let/> (дата звернення 02. 04.2024)
 5. Устав Всесоюзного Физкультурного общества Промкооперации «Спартак» URL: <https://spartak1935.ru/about/> (дата звернення 31.03.2024)
 6. Устав спортивного общества железнодорожников «Локомотив» URL: <https://www.fclm.ru/news/n/dvi-dso-lokomotiv-88-let/> (дата звернення 02. 04.2024)

Періодика

1. *Б.а* Величавый праздник силы и молодости народа-победителя – Правда – 1946 – 22 июля – С.1.
2. *Ваньят Ю.* Советскому футболу — мировой класс - Красный спорт – 1937 – 25 августа. № 117.
3. Об итогах пятнадцатых международных Олимпийских игр- Правда-1952 – 6 августа- С.4.
4. Первенство страны по футболу – Советский спорт – 1953 – 1 мая – С.6.
5. Три встречи в Москве – Советский спорт – 1953 – 5 мая – С.3.
6. Таблица розыгрыша – Советский спорт – 1953 – 12 мая – С.3.
7. Игры команд класса «А» в июне - Советский спорт – 1953 – 30 мая – С.5.
8. Таблица розыгрыша – Советский спорт – 1953 – 2 июня – С.3.
9. Советский спорт должен быть массовым – Правда – 1946 10 июля – С.1.
10. *Б.а* Всесоюзный день физкультурника – Правда – 1954 – 18 июля – С.1.
11. *Б.а* Праздник молодости, силы, красоты – Правда – 1954 – 19 июля – С.1.
12. *Б.а* Праздник советских физкультурников – Правда – 1953 – 19 июля – С.1.
13. *Б.а* Всесоюзный день физкультурника – Правда – 1946 – 21 июля – С.1.
14. *Новоскольцев В.* На Олимпийских играх-Правда-1952 – 31 июля- С.4.
15. *Новоскольцев В.* На Олимпийских играх-Правда-1952 – 3 августа- С.4.
16. *Б.а* Уверенная поступь – Советский спорт – 1964 – 8 августа – С.1.
17. *Машин Ю.* Спорт миллионов - Правда – 1962 – 11 августа – С.2.
18. Уточнения к легенде. – Футбол-Хоккей – 1972 – № 37 – 10 сентября – С. 5.
19. На XVI Олимпийских играх- Правда- 1956 – 7 декабря- С. 6.

Література

Монографії і збірники статей

1. Андрущенко Е. Архіви КГБ. Невгадані історії – Харків, «Vivat» - С.44.

2. Березкин Д. Участие добровольных спортивных обществ в общественно-политических кампаниях позднего сталинизма // Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research – 2021 - № 12 – С. 3 – 10.
3. Бескровная О.В., Иванников С.В., Новиков С.В. Патриотическое воспитание молодежи в общественной организации "Динамо": история и современность. Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2018.
4. Блохин О, Аркадьев Д. Футбол на всю жизнь – 1988 – 321 с.
5. Боголюбова Н., Николаева Ю. Красный спортивный интернационал и зарождение советской спортивной дипломатии // Вестник Санкт-Петербургского Университета – 2012 - № 2 – С. 107 – 114.
6. Бондаренко С. Советский футбол в довоенную пятилетку. Философско-литературный журнал «Логос» № 5 (95) с. 171-210.
7. Даймонд Дж. Переворот. Зламні моменти в країнах, що переживають кризу- Київ, 2019- 464 с.
8. Кассиль Л. Вратарь республики. – Москва - Детгиз 1959. – 286 с.
9. Красильников Т., Орчакова Л. Пролетарский спорт Советского Государства как часть международного спортивного движения в период между мировыми войнами// Вестник МГПУ. Серия «Исторические науки» - 2021 № 4.
10. Лучшие футбольные клубы Европы/ А.В Франков и др. Харьков, Pelican 2010. – 192 с.
11. Рокіта З Спорт у тіні імперій – Харків, «Фабула» - 176 с.
12. Соколов Б. Василий Сталин. Сын «отца народов». Москва, «АСТ- ПРЕСС КНИГА», 2003.
13. Сухомлинов А. Василий, сын вождя.
14. Тигунцев С. Спортивные мероприятия в СССР как инструмент пропаганды советских общественных ценностей (на примере I Спартакиады народов СССР // Гуманитарный вектор – 2023 – Т.18 - №1 – С. 48 – 55.
15. Фельштинський Ю. Попов В. Від червоного терору до мафіозної держави. Київ: «Наш формат». 624 с.
16. Франков А. Футбол. – Харьков, Pelican 2009 – 192 с.
17. Edelman R. Serious Fun: A History of Spectator Sports in the USSR. New York – Oxford - Oxford University Press – 1993.

Електронні ресурси

1. «Буревестник» URL: <http://bse.sci-lib.com/article002058.html> (Дата звернення 03.04.2024).
2. *Б.а* Башашкин Анатолий Васильевич URL: <http://www.biograph.ru/index.php/whoiswho/2/2095-bashashkin> (відвідано 11.05.2024).
3. *Б.а* Константин Бесков. Футбольный режиссер URL/ <https://pcdynamo.ru/biografiya-konstantina-beskova> (відвідано 4.10.2023).
4. *Б.а* Константин Бесков. Футбольный режиссер URL/ <https://pcdynamo.ru/biografiya-konstantina-beskova> (відвідано 4.10.2023).
5. *Б.а* Нырков Юрий Александрович URL: <http://www.biograph.ru/index.php/soldpersons/4403-nykovya> (відвідано 11.05.2024).
6. *Б.а* Предшественники Тимановской. Кто и когда просил убежища во время соревнований URL:<https://www.bbc.com/russian/news-58063945> (відвідано 2.10.2023).
7. *Б.а* Чому 13 травня? Історія створення кийівського «Динамо» / URL: <https://fcdynamo.com/news/pochemu-13-maya-istoriya-sozdaniya-kievskogo-dinamo> ((дата звернення: 02.10.2023).

8. *Б.а* Чому 13 травня? Історія створення київського «Динамо» / URL: <https://fcdynamo.com/news/pochemu-13-maya-istoriya-sozdaniya-kievskogo-dinamo> ((дата звернення: 02.10.2023).
9. Баскетбольний клуб «Будівельник». URL: <https://www.basketbolist.org.ua/ua/bcbudivelnik.htm> (Дата звернення 15.04.2024).
10. *В. Муха, В. Драга.* Добровільні спортивні товариства. URL: <https://esu.com.ua/article-22397> (дата звернення 31.03.2024).
11. *Галинский А.* Тайна команды лейтенантов URL <http://agalinsky.narod.ru/articles/tajna.html> (відвідано 4.10.2023).
12. *Денисов Е.* «Гнусная традиция обескровливания» URL <https://www.kommersant.ru/doc/758967> (відвідано 4.10.2023).
13. День в історії. ДСО «Локомотив» - 88 лет! URL: <https://www.fclm.ru/news/n/dv-dso-lokomotiv-88-let/> (дата звернення 02.04.2024).
14. Добровольные спортивные общества СССР URL: <https://ratnik.tv/articles/sport/dobrovolnye-sportivnye-obshchestva-sssr/> (дата звернення 31.03.2024).
15. Зенит» URL: <http://bse.sci-lib.com/article046486.html>
16. Історія клубу. URL: <https://hcsokil.com.ua/club-history/> (Дата звернення 15.04.2024).
17. Коронавирус — это еще не самое страшное, что было в нашем спорте URL:<https://m.realnoevremya.ru/articles/174337-samye-strannye-chempionaty-v-istorii-sovetskogo-sporta> (відвідано 11.05.2024).
18. Крах команды Василия И. Сталина URL: <https://www.sovsport.ru/hockey/articles/103026-krah-komandy-vasilija-i-stalina> (відвідано 11.05.2024).
19. Кров у басейні. URL: <https://was.media/microformats/krov-u-basejni/> (Дата звернення 19.04.2024).
20. Латиніна (Дирій) Лариса Семенівна URL: <https://unalib.ks.ua/latinina-diriy-larisa-semenivna.htm> (Дата звернення 04.04.2024).
21. *Лосев І.* У нашому не своєму телефірі URL:<https://m.day.kyiv.ua/article/media/u-nashomu-ne-svoyemu-teleefiri> (відвідано 11.05.2024).
22. Об обществе URL: <https://spartak1935.ru/about/> (дата звернення 31.03.2024).
23. Победители чемпионата СССР. URL: <https://football-match24.com/vse-chempiony-sssr-po-futbolu-po-godam-1936-1991.html> (Дата звернення 17.04.2024).
24. Предшественники Тимановской. Кто и когда просил убежища во время соревнований. URL/ <https://www.bbc.com/russian/news-58063945> (відвідано 4.10.2023).
25. Сидоров М. Все чемпионы России по баскетболу по годам URL: <https://www.sports.ru/basketball/blogs/3209145.html> (Дата звернення 17.04.2024).
26. *Случевський С, Кулеба В.* До дня народження Олександра Заварова URL <https://fcdynamo.com/news/do-dnya-narodzhennya-oleksandra-zavarova> (відвідано 4.10.2023).
27. Футбол и диктатура, chapter I URL: <https://football.ua/thirdhalf/195109-futbol-y-dyktatura-chapter-i.html> (дата звернення 31.03.2024).
28. Центр спортивной жизни ВС СССР. URL: <https://cska.ru/history/?y=1953> (відвідано 11.05.2024).
29. Чемпионат СССР по хоккею URL: <https://hockeyarchives.ru/cccp.html> (Дата звернення 20.04.2024).
30. A tribute to military history. URL: <https://www.cbc.ca/sports/2.720/a-tribute-to-military-history-1.703601> (Дата звернення 12.04.2024).
31. I Olympic Congress Paris 1894. URL: <https://olympics.com/ioc/paris-1894-olympic-congress> (Дата звернення 12.04.2024).